

בראשית היתה האגדה:

על אגדות בראשית בספרות הבית השני

ד"ר הלל מאל'

שיעור 1 מבול ופולחן

בראשית ח, 20-21

וַיִּבֶן נֹחַ מִזְבֵּחַ לַה' וַיִּקַּח מִכָּל הַבְּהֵמָה הַטְּהוֹרָה וּמִכָּל הָעוֹף הַטְּהוֹר וַיַּעַל עֹלֹת בַּמִּזְבֵּחַ. וַיֵּרַח ה' אֶת רִיחַ הַנִּיחֹחַ וַיֹּאמֶר ה' אֵל לְבוֹ לֹא אֶסָּף לְקַלֵּל עוֹד אֶת הָאָדָמָה בַּעֲבוּר הָאָדָם...

עלילות גלגמש, יא, 157-163, תרגום נתן ורסמן ויורם כהן (כרמל, 2026), עמ' 144

הוצאתי צמחים והקטרתי לארבע רוחות השמים. הנחתי הקטר על פסגת ההר שהיה כמקדש. העמדתי שבעה ושבעה מכלים וערמתי למרגלותיהם קנים, ענפי ארז והדס. הריחו האלים את הריח, הריחו האלים את הריח הטוב – נאספו האלים כמו זבובים סביב בעל המנחה.

בראשית ח, 13

וַיְהִי בְּאַחַת יְשָׁשׁ מֵאוֹת שָׁנָה בְּרִאשׁוֹן בְּאַחַד לַחֹדֶשׁ חָרְבוּ הַמַּיִם מֵעַל הָאָרֶץ

בראשית ח, 21-22

דמיון עיצובי וטרמינולוגי בין תיאור התיבה והמקדש. וַיִּדְבֹּר אֱלֹהִים אֶל נֹחַ לֵאמֹר. צֵא מִן הַתֵּבָה אַתָּה וְאַשְׁתְּךָ וּבְנֶיךָ וּנְשֵׁי בְנֶיךָ אִתְּךָ. כָּל הַחַיָּה אֲשֶׁר אִתְּךָ מִכָּל בֶּשָׂר בָּעוֹף וּבַבְּהֵמָה וּבְכָל הָרֶמֶשׂ הָרֹמֵשׁ עַל הָאָרֶץ הוּצֵא אִתְּךָ וְשָׂרְצוּ בָאָרֶץ וּפְרוּ וּרְבוּ עַל הָאָרֶץ. וַיֵּצֵא נֹחַ וּבְנָיו וְאִשְׁתּוֹ וּנְשֵׁי בְנָיו אִתּוֹ. כָּל הַחַיָּה כָּל הָרֶמֶשׂ וְכָל הָעוֹף כָּל רוֹמֵשׁ עַל הָאָרֶץ לְמִשְׁפַּחְתֵּיהֶם יֵצְאוּ מִן הַתֵּבָה. וַיִּבֶן נֹחַ מִזְבֵּחַ לַה' וַיִּקַּח מִכָּל הַבְּהֵמָה הַטְּהוֹרָה וּמִכָּל הָעוֹף הַטְּהוֹר וַיַּעַל עֹלֹת בַּמִּזְבֵּחַ. וַיֵּרַח ה' אֶת רִיחַ הַנִּיחֹחַ וַיֹּאמֶר ה' אֵל לְבוֹ לֹא אֶסָּף לְקַלֵּל עוֹד אֶת הָאָדָמָה בַּעֲבוּר הָאָדָם כִּי יֵצֵר לִב הָאָדָם רָע מִנְּעֻרָיו וְלֹא אֶסָּף עוֹד לְהַכּוֹת אֶת כָּל חַי כָּאֲשֶׁר עָשִׂיתִי. עַד כָּל יְמֵי הָאָרֶץ זֶרַע וְקָצִיר וְקָר וְחָם וְקִיץ וְחֹרֶף וַיּוֹם וְלַיְלָה לֹא יִשְׁבְּתוּ.

בראשית ח, 21-22

וַיֵּרַח ה' אֶת רִיחַ הַנִּיחֹחַ וַיֹּאמֶר ה' אֵל לְבוֹ לֹא אֶסָּף לְקַלֵּל עוֹד אֶת הָאָדָמָה בַּעֲבוּר הָאָדָם כִּי יֵצֵר לִב הָאָדָם רָע מִנְּעֻרָיו וְלֹא אֶסָּף עוֹד לְהַכּוֹת אֶת כָּל חַי כָּאֲשֶׁר עָשִׂיתִי. עַד כָּל יְמֵי הָאָרֶץ זֶרַע וְקָצִיר וְקָר וְחָם וְקִיץ וְחֹרֶף וַיּוֹם וְלַיְלָה לֹא יִשְׁבְּתוּ.

בראשית ט, 6-11

שֵׁפֶךְ דָּם הָאֲדָם בְּאֶדְסָם דָּמוֹ יִשְׁפֹּךְ... וְאֲנִי הִנְנִי מְקִים אֶת בְּרִיתִי אִתְּכֶם וְאֶת זֶרְעֲכֶם אֲחֲרֵיכֶם... וְהִקְמַתִּי אֶת בְּרִיתִי אִתְּכֶם וְלֹא יִכְרַת כָּל בָּשָׂר עוֹד מִמִּי הַמִּבּוּל וְלֹא יִהְיֶה עוֹד מִבּוּל לְשַׁחַת הָאָרֶץ.

יוסף בן מתתיהו, קדמוניות היהודים, ספר ראשון, סעיף 96 (מהר' שליט, עמ' 12)

ונח חושש היה, שמא יציף אלהים שנה שנה את הארץ במבול, משעלטה הגזרה לפניו להשמיד את (גזע) בני האדם, והביא קרבנות אשה וביקש את אלהים, שינהג את העולם להבא לפי הסדר הראשון ולא ישלח עוד פורענות כזו, שתהא צפויה ממנה סכנת אבדון לכל באי עולם, אלא, משענש את הרשעים, יחוס על אלה שנשתיירו בגלל צדקתם ונבחרו להמלט מהאסון. שכן יהיו הם עלובים עוד מן הרשעים ונידונים לרעה גדולה יותר, אם לא תעמוד להם הצלה גמורה אלא יישמרו למבול אחר, הואיל ונודעו להם גם מוראותיו של הראשון וסיפור המעשה עליו וגם פורענותיו של השני. וכן ביקש מאת אלהים שיקבל ברצון את הקרבן ולא ישלח עוד תוכחת חימה כזאת על הארץ למען יוכלו הבריות להמשיך בעבודה בה ולהקים שוב ערים ולחיות חיי אושר ולא תמנע מהם שום טובה מהטובות שהיו נהנים מהן לפני המבול ויגיעו לשיבה טובה ולאריכות ימים כדורות שקדמו להם. ולאחר שהפיל נח תחנונים אלה, נענה לו אלהים ואמר, שיקבל ברצון את תפלותיו – כי חיבב את האיש מחמת צדקתו.

יוסף בן מתתיהו, קדמוניות היהודים, ספר ראשון, סעיף 96 (מהר' שליט, עמ' 12)

ונח חושש היה, שמא יציף אלהים שנה שנה את הארץ במבול, משעלטה הגזרה לפניו להשמיד את (גזע) בני האדם, והביא קרבנות אשה וביקש את אלהים, שינהג את העולם להבא לפי הסדר הראשון ולא ישלח עוד פורענות כזו, שתהא צפויה ממנה סכנת אבדון לכל באי עולם, אלא, משענש את הרשעים, יחוס על אלה שנשתיירו בגלל צדקתם ונבחרו להמלט מהאסון. שכן יהיו הם עלובים עוד מן הרשעים ונידונים לרעה גדולה יותר, אם לא תעמוד להם הצלה גמורה אלא יישמרו למבול אחר, הואיל ונודעו להם גם מוראותיו של הראשון וסיפור המעשה עליו וגם פורענותיו של השני. וכן ביקש מאת אלהים שיקבל ברצון את הקרבן ולא ישלח עוד תוכחת חימה כזאת על הארץ למען יוכלו הבריות להמשיך בעבודה בה ולהקים שוב ערים ולחיות חיי אושר ולא תמנע מהם שום טובה מהטובות שהיו נהנים מהן לפני המבול ויגיעו לשיבה טובה ולאריכות ימים כדורות שקדמו להם. ולאחר שהפיל נח תחנונים אלה, נענה לו אלהים ואמר, שיקבל ברצון את תפלותיו – כי חיבב את האיש מחמת צדקתו.

פילון האלכסנדרוני, שאלות ותשובות על בראשית ח, 20, בתוך: מדרשי פילון (תרגום בלקין), א (תשמ"ט), עמ' קצ

מדוע בנה [נח] מזבח מבלי שנצטווה? יש להכיר תודה לאלהים ללא פקודה ומבלי להתאחר בעיכובים... אמנם מן הראוי הוא, שאדם אשר הקדוש ברוך הוא גמל עמו טוב יתן תודה בנפש חפצה, ואילו המחכה לקריאה כפוי טובה הוא, (כי רק) מתוך הכרח אנוס הוא לכבד את מי שגמלוהו טוב.

...

כל זה נאמר בכוונה עמוקה משום שהוא קיבל מהאלהים כל חסד ומתת, ו(זאת) על מנת שיעלה עולות מסוג הטהורות ללא מום בטיבן, ואת המאולפות יותר בין הביתיות והתמימות. כי הן קרבנות של טובה, ומום אין בהן, ... ולאחר שנעשו לפירות מושלמים מן הראוי הוא להביא את כל אלה כקרבנות טהורים וחסרי מום לאב גומל החסד ולהגישם (לפניו) כקרבן.

בראשית רבה לר, ט (מהדורת תיאודור-אלבק, א, עמ' 317)

'ויבן נח מזבח ליי' ויבן כת' נתבונן, אמר מה טעם ריבה הקב"ה בטהורים יותר מטמאים, לא שרוצה להקריב לו מהם, מיד ויקח מכל הבהמה הטהורה.

פרקי דרבי אליעזר כג (כ"י תימני, ענעלאו 866)

"ישב נח ודרש בלבו ואמ' הקב"ה הצילני מן המבול והוציאני ממסגר הזה, ואני חייב להקריב לפניו קרבנות ועולות. ולקח מכל הבהמה הטהורה שור וכשב ומכל העוף הטהור תור ובן יונה ועמד ובנה מזבח והקריב עולות ארבע. שנ' 'ויבן נח מזבח ליי' 'ויעל עולה' אין כת' כן אלא 'ויעל עולות במזבח'. ועלה ריח ניחוח לפני הקב"ה. שנ' 'וירח יי' את ריח הניחוח'.

פירוש רמב"ן על בראשית ח, 20

וזה בטעם הודאה לאל שהצילם, שלא מתו במבול.

ספר היובלים ו, 1-4 (מהד' ורמן (בשינויים קלים), עמ' 220-221)

באחד לחודש השלישי יצא מן התבה ויבן מזבח בהר ההוא. וכפר על הארץ, ויקח שעיר עזים וכפר בדמו על כול חטאות הארץ כי נמחה כול אשר עליה לבד מאשר היו עם נוח בתבה. ויקטר את החלב על המזבח ויקח פר ואיל וכבש ומלח ותור ובן יונה. ויעל עולה על המזבח וישם עליה מנחה בלולה בשמן. ויסך יין ויתן על הכול קטורת. ויעל ריח ניחוח לרצון לפני אלוהים. וירח אלוהים את ריח הניחוח ויכרות עמו ברית כי לא יהיו עוד מי מבול להשחית את הארץ. עוד כול ימי הארץ זרע וקציר לא ישבותו, חום וקור קיץ וחורף, יום ולילה לא ישנו חוקם ולא ישבתו לעולם.

המגילה החיצונית לבראשית

- 13 [] לִקְדָּמִין לְ [] ועל כול ארעא כולהא כפרת וְרַאִישׁ דְּמָה [על קרנת]
- 14 [מִדְּבַח] אֲלֵהֶם לְקָדְמִין [י] הֵבֵת וְשִׁרְיָתָהּ עַל יִסּוּד [מִדְּבַח אֲשֶׁד] תָּ וְתִרְבָּה עַל נוֹרָא אֲקֻטְרָת וְתִנְיָאנָא [] לִקְדָּמִין
- 15 [....] [] לִקְדָּמִין דְּמָהוֹן לְאִיסוּד מִדְּבַח אֲשֶׁד [ת ו] כוֹל בְּשִׁרְהוֹן עַל מִדְּבַח אֲקֻטְרָת וְתִלִּיתִי לְבִנֵי שְׁפָנִינָא
- 16 עַל [מ] הוֹן עַל מִדְּבַח אֲקֻטְרָת דְּבַחִין [כו] לְהוֹן עֲלוֹהִי [י אֲקֻר] בֵּת סוֹלֵת נְשִׁיפָא פִּילָא בְּמִשַּׁח עִם לְבוֹנָא עַל מִדְּבַחִי
- 17 [א] קֻטְרָת וְחִמְרָא נְסִכְתָּ וְעִם כוֹלְהוֹן מִלְחָא הוּיָת יֵהֵב וְרַח מִקְטוּרִיתִי לְ [ש] מִיָּא סִלְקָא vacat

ירושלמי, תענית ד, ב

‘ יעקב בר אחא בשם ר’ יסא: לעולם אין העולם עומד אלא על הקרבנות.

משנה, תענית ד, ב

אלו הן המעמדות... [וישראל] שבאותו המשמר מיתכנסים לעריהם וקוראים מעשה בראשית.

משנה, אבות א, ב

שמעון הצדיק היה משירי כנסת הגדולה. הוא היה און [מר] על שלושה דברים העולם עומד: על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים.

ירושלמי, תענית ד, ב [טור 729]

ר’ יעקב בר אחא בשם ר’ יסא. לעולם אין העולם עומד אלא על הקרבנות

בבלי, תענית כז ע"ב; מגילה לא ע"ב

אמר ר’ יעקב בר אחא אמר ר’ אסי אלמלא מעמדות לא נתקיימו שמים וארץ

פירוש רשב"ץ לאבות א, ב, משנת ראובן, עמ' קכג

וזה מפורש הוא, שהרי בשביל הקרבנות שהקריב נח, נשבע י"י ולא יינחם שלא יביא מבול לעולם. הרי שבשביל העבודה העולם עומד.

ר' עובדיה מברטנורא, אבות א, ב

ועל העבודה – עבודת הקרבנות... ומצינו שבשביל הקרבנות שהקריב נח נשבע [הקדוש ברוך הוא] שלא יביא מבול לעולם. הרי שהעולם עומד על הקרבנות

שיעור 2

כרם נח

בראשית ט, 18 – 28

ויהיו בני נח היצאים מן התבה שם וחס ויפת וחס הוא אבי כנען. שלשה אלה בני נח ומאלה נפצה כל הארץ. ויחל נח איש האדמה ויטע כרם. וישת מן היין וישכר ויתגל בתוך אהלה. וירא חם אבי כנען את ערות אביו ויגד לשני אחיו בחוץ. ויקח שם ויפת את השמלה וישימו על שכם שניהם וילכו אחרנית ויכסו את ערות אביהם ופניהם אחרנית וערות אביהם לא ראו. וייקץ נח מיינו וידע את אשר עשה לו בנו הקטן. ויאמר ארור כנען עבד עבדים יהיה לאחיו. ויאמר ברוך ה' אלהי שם ויהי כנען עבד למו. יפת אלהים ליפת וישכן באהלי שם ויהי כנען עבד למו. ויחי נח אחר המבול שלש מאות שנה וחמשים שנה. ויהיו כל ימי נח תשע מאות שנה וחמשים שנה וימת.

בבלי, סנהדרין ע"א (כתב יד הרב הרצוג, ירושלים)

'ויחל נח איש האדמה' אמ' רב חסדא אמ' מר עוקבא ואמרי לה אמ' מר עוקבא א'ר זכאי אמ' לו הכת' לנח, נח! לא היה לך ללמוד מאיש האדמה שלא גרם לו אלא יין. כמאן דאמ' אותו אילן שאכל ממנו אדם הראשון גפן היה'

בראשית רבה לו, ד (מהדורת תיאודור-אלבק, עמ' 338)

אמר ר' חייא בר בא בו ביום נטע בו ביום שתה בו ביום נתבזה.

תרגום המיוחס ליונתן על בראשית ט, 20

ונצביה לכרמא וביה ביומא אנייצת ובשילת עינבין ועצריןון.

פרקי דרבי אליעזר כג (מהדורת ירושלים, תשס"ה עמ' רא)

מצא נח גפן שגרשה ויצאה מגן עדן...ונטע ממנה כרם בארץ בו ביום נשתגשו פרותיה דכתיב ביום נטעך תשגשגי (ישעיה יז, 11).

יוסף בן מתתיהו, קדמוניות היהודים, ספר ראשון, סעיף 140 (מהד' שליט, עמ' 16)

משהוחזרה הארץ לטבע בריאתה אחרי המבול פנה נח לעבודה ונטע כרם. וכשנתבשל הפרי בזמנו בצרו והכין לו יין. ולאחר שהקריב קרבן ערך חגיגה והשתכר. אז נפלה עליו שינה ונתערטל ושכב שלא כדרך הנימוס.

ספר היובלים ז, 1-6 (מהד' ורמן, עמ' 232)

וביובל הזה, בשבוע השביעי בשנה הראשונה בו, נטע נוח כרם בהר אשר עליו נחה התבה, אשר שמו לובר, מהרי אררט. ויעש פרי בשנה הרביעית וישמור את פריו ויבצור אותו בשנה ההיא בחודש השביעי. ויעש ממנו יין וישימהו בכלי וישמרהו עד השנה החמישית, עד היום הראשון באחד בחודש הראשון. ויעש יום חג זה בשמחה: ויעש עולה לאלוהים פר אחד איל אחד כבשים בני שנה שבעה וגדי אחד לכפר בו בעדו ובעד בניו. ויעש את הגדי בראשונה וישם מדמו על קרנות המזבח אשר עשה. ואת כול החלב העלה על המזבח אשר שם עשה את העולה, ואת הפר ואת האיל ואת הכבשים ויעל את כול בשרם על המזבח. וישם את כול מנחתם בלולה בשמן עליו ואז הזה יין על האש אשר היתה על המזבח בראשונה, וישם קטורת על המזבח ויעל ריח ניחוח לרצון לפני ה' אלוהים. וישמח, וישת מן היין הזה, הוא ובניו בשמחה.

ספר היובלים ז, 34-38 (מהד' ורמן, עמ' 233-234)

ועתה בני שמעו. עשו משפט וצדק למען תנטעו בצדק על פני כול הארץ ויגדל כבודכם לפני אלוהי אשר הצילנו ממי המבול. והנה תלכו ובניתם לכם ערים ונטעתם בהם כול צמח הארץ וכול עץ פרי. שלוש שנים לא ילקט פרי מכול לאוכלו ובשנה הרביעית יתקדש פריו ויעלו בכורי הפרי אשר ירצה לפני אל עליון בורא שמים וארץ וכול, להקטיר את חלב ראשית התירוש והיצהר, בכורי הפרי, על מזבח אלוהים לרצון, והנותר יאכלו כוהני בית אלוהים לרצון לפני המזבח. ובשנה החמישית יכופר למען יכופר עליכם ביושר ובאמת. ותצדקו וינוב כול מטעיתכם. כי כך צוה חנוך אבי אביכם למתושלח בנו ומתושלח ללמך בנו ולמך צוה אותי כול אשר צוה אותו אבותיו...

המגילה החיצונית לבראשית יב, 13-17

- 13 [ו]שרית אנה ובני כולהון למפלח בארעא ונצבת כרם רב בלובר טורא ולשנין ארבע עבד לי חמר
- 14 שְׁגִי'א וְכוֹל חֲמֹא []תת ° וכדי אתה רגלא קדמיא ביום חד לרגלא קדמיא ד' בחודשא
- 15 [קדמיא] בכרמי ובגו כרמי חמרדא דן פתחת ושרית למשתה ביום חד לשתא חמישיאתא
- 16 [בתר נצבתה די] כרמא ביומא דן קרית לבני ולבני בני ולנשי כולנא ולבנתהון ואתכנשנא כחדא ואזלנא
- 17 מדבח]א והוית מברך למרה שמיא לאל עליון לקדישא רבא די פלטנא מן אבדנא

ויקרא יט, 23-25

וְכִי תִבְאוּ אֶל הָאָרֶץ וְנִטְעַתֶּם כָּל עֵץ מֵאֵכֶל וְעֵרְלַתֶּם עֵרְלָתוֹ אֶת פְּרִיו שְׁלֹשׁ שָׁנִים יִהְיֶה לָכֶם עֵרְלִים לֹא יֵאָכֵל. וּבִשְׁנָה הָרְבִיעִית יִהְיֶה כָּל פְּרִיו קֹדֶשׁ הַלְוִיִּם לָהּ. וּבִשְׁנָה הַחֲמִישִׁית תֹּאכְלוּ אֶת פְּרִיו לְהוֹסִיף לָכֶם תְּבוּאָתוֹ אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם.

בראשית ג, 17

אֲרִוְרָה הָאֲדָמָה בְּעֵבֶרָהּ בְּעֵצָבוֹן תֹּאכְלָנָה כָּל יְמֵי חַיֶּיהָ. וְקוֹץ וְדַרְדַּר תַּצְמִיחַ לָהּ וְאָכְלָתָּ אֶת עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה

בראשית ד, 11-12

וְעֵתָה אֲרוּרָה אֲתָה מִן הָאֲדָמָה אֲשֶׁר פָּצְתָה אֶת פִּיהָ לִקְחַת אֶת דְּמֵי אָחִיךָ מִיָּדְךָ; כִּי תַעֲבֹד אֶת הָאֲדָמָה לֹא תֹסֶף תֵּת כֹּחָהּ לָךְ נָע וְנָד תִּהְיֶה בָאָרֶץ.

בראשית ה, 29

וַיִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ נֹחַ לֵאמֹר זֶה יִנְחַמְנוּ מִמַּעֲשֵׂנוּ וּמִעֲצָבוֹן יְדִינוּ מִן הָאֲדָמָה אֲשֶׁר אֲרִירָה ה'

ויקרא יט, 23-25

וְכִי תִבְאוּ אֶל הָאָרֶץ וְנִטְעַתֶם כָּל עֵץ מֵאֲכָל... וּבִשְׁנָה הַחֲמִישִׁת תֹּאכְלוּ אֶת פְּרִי הָהוֹסִיף לָכֶם תִּבְּוֹאוּ אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם.

המגילה החיצונית לבראשית, 13-14

[ו] שרית אנה ובני כולהון למפלח בארעא ונצבת כרם רב בלובר טורא ולשנין ארבע עבד לי חמר שגיא... והוית מברך למרה שמיא לאל עליון לקדישא רבא די פלטנא מן אבדנא

ספר היובלים ז, 34-36 (מהד' ורמן)

ועתה בני שמעו עשו משפט וצדק למען תנטעו בצדק על פני כול הארץ.. והנה תלכו ובניתם לכם ערים ונטעתם בהם כול צמח הארץ וכול עץ פרי..שלוש שנים לא ילקט פריו מכול לאוכלו...

רמב"ם, משנה תורה, זרעים, מעשר שני ונטע רבעי, ט, א

שאין לך קודש שלא נתפרש דינו בתורה למי שהוא – חוץ מנטע רבעי.

דברים כ, 6

ומי האיש אשר נטע כרם ולא חללו ילדו וישוב לביתו פן ימות במלחמה ואיש אחר יחללנו.

ישעיהו סב, 9

כי מאספיו יאכלהו והללו את ה' ומקבציו ישתהו בנצרות קדשי.

מגילת המקדש, ס 3 - 4 (11QTa שיפמן-גרוס עמ' 174)

עם 'עם כול קוד[ש] הלוליהמה' לוא י[מחא להרים] את כל הקודשים אשר נתנם אל[ל] לבני אהרון המטעת ה[ו] [ביעית לכל פרי עצי המאכל וראש] ית כל אשר להם"

(4Q2702, Frg.2 ii) 6-7 4 ; DJD 35. 37) בראשית דמשק, מדרש משפטים

ותבואת עץ] י המאכל התאנה והר] מֹזֶן והזית בשנה הִרְבִּיעִית]יהיה כול פִּרְיוֹ קודש הילולים כ] תְּרֹמָה
כל חרם לכוֹהֵן

מגילת מקצת מעשי התורה ב, 62 – 63 (מהדורת נעם)

סֹחַ]נות ישראל ואף על מטע]ת עצי המאכל] הנ]טע
[בארץ ישראל כְּרָאשִׁית הוא לכוה]נִים ומעשר] הבקר]

שיעור 3 ראשיתו של אברהם

פילון האלכסנדרוני (תרגום י' עמיר), על הגירת אברהם, 177

אף אחד ממי שמכיר את ספר החוקים לא יכול להתעלם מן העובדה שאברהם עלה קודם מאור כשדים והשתקע בחרן, אך לאחר מות אביו יצא משם שוב, כך שעכשיו עזב שני מקומות. כיצד ניתן להסביר זאת?

יהושע כד, 2-3

וַיֹּאמֶר יְהוֹשֻעַ אֶל כָּל הָעָם כֹּה אָמַר ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל בְּעֶבֶר הִנָּהר יֵשְׁבוּ אֲבוֹתֵיכֶם מֵעוֹלָם תָּרוּחַ אָבִי אֲבִרָהָם וְאָבִי נַחֲוֹר וַיַּעֲבְדוּ אֱלֹהִים אֲחֵרִים. וְאַתָּה אֵת אֲבִיכֶם אֵת אֲבִרָהָם מֵעֶבֶר הִנָּהר וְאוֹלָךְ אֹתוֹ בְּכָל אֶרֶץ כְּנָעַן...

ישעיהו כט, 22

לִכֵּן כֹּה אָמַר ה' אֶל בֵּית יַעֲקֹב אֲשֶׁר פָּדָה אֶת אֲבִרָהָם לֹא עָתָה יְבוֹשׁ יַעֲקֹב וְלֹא עָתָה פָּנָיו יִחְוָרוּ

נחמיה ט, 7-9

אֵתָהּ הוּא ה' הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר בָּחַרְתָּ בְּאַבְרָם וְהוֹצֵאתוֹ מֵאוּרֻכַּיִם וְשִׁמְתָהּ שְׁמוֹ אֲבִרָהָם. וּמָצָאתָ אֵת לָבָבוֹ נֶאֱמָן לְפָנֶיךָ וְכָרוֹת עָמּוֹ הִבְרִיתָ לְתַת אֶת אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי הַחֲתִי הָאֲמֹרִי וְהַפְּרָזִי וְהַיְבוּסִי וְהַגְרָגָשִׁי לְתַת לְזִרְעוֹ וְתָקַם אֵת דְּבָרֶיךָ כִּי צִדִּיק אָתָּה.

פירוש רס"ג על בראשית (ביהמ"ד לרבנים, ניו-יורק, תשד"ם, עמ' 354-355)

והגיע לנו בקבלה... שהעיר כותי רבא נקראה אור כשדים על שם הכבשן שהציתו לאברהם והשליכוהו בו. והשי"ת הציל אותו. וראיה לדבריהם, כי התנורים וחיצוי אש נקראים בשם זה...

פירוש ראב"ע על בראשית יא, כח

וקדמונינו אמרו שהשליך אברהם אבינו בכבשן האש, ולא נזכר זה בכתוב, ואם היא קבלה נקבל כדברי תורה

נתן אלתרמן, על הילד אברהם, פרויקט בן-יהודה

עיר פולנית,

ירח רם,

וכתמיד – עננים בשיט.

בבוא-לילה שוכב הילד אברהם

עַל אֲבֵנֵי מִדְרָגוֹת הַבַּיִת.
מִתְיַצְבֶּת אִמּוֹ לִפְנֵי מִקְרֹב
וּבִרְגְלֶיהָ בָּאָרֶץ אֵינְנָה נֹגַעַת.
וְאוֹמֶרֶת: אֲבָרָם, קֵר הַלֵּיל וְרֵטֵב.
בֵּיתָה בּוֹא, לַמָּטָה הַמְצַעֶת.
וְעוֹנָה לָהּ אֲבָרָם:
אִמִּי, אִמִּי,
לֹא אֵישָׁן בַּמָּטָה כָּכָל יֶלֶד.
כִּי אוֹתָךְ בָּהּ רָאִיתִי,
אִמִּי, אִמִּי,
יִשְׁנָה וּבִלְבָּךְ מֵאֻכָּלֶת.
מִתְיַצֵּב אִזּוֹ אָבִיו וּמוֹשִׁיט אֵלָיו יָד
וְגוֹעֵר בּוֹ, שָׁקוּף וְגִבּוֹה.
וְאוֹמֵר לוֹ: אֲבָרָם, בּוֹא הַבֵּיתָה מִיָּד
בְּנֵי אֲבָרָם, חִישׁ הַבֵּיתָה בּוֹאָה.
וְעוֹנָה לוֹ אֲבָרָם:
אָבִי, אָבִי,
שֵׁם אֶפְחָד לַעֲצֹם הָעֵינִים.
כִּי אוֹתָךְ שֵׁם רָאִיתִי,
אָבִי, אָבִי,
דָּם יִשָּׁן, בְּלִי רֹאשׁוֹךְ עַל כְּתִפִּים.
אִזּוֹ נִצְבֶּת מוֹלֹךְ אַחוֹתוֹ הַקְטָנָה
וְקוֹרֵאת לוֹ הַבֵּיתָה בְּבִכִּי.
אֶךְ עוֹנָה לָהּ אֲבָרָם: שָׁמָּה אַתָּה יִשְׁנָה
עִם דְּמָעַת הַמֵּתִים עַל לְחִי.
לִפְנֵי מִתְיַצְבוֹת אִזּוֹ שְׂבָעִים הָאֲמוֹת
וְאוֹמְרוֹת:
הִנֵּנוּ עֲלִידָה!
בְּשִׂבְעִים פְּקָדוֹת־חֶק וּשְׂבָעִים קִרְדָּמוֹת
אֶל הַבַּיִת הַזֶּה נָשִׁיבָה!
וְאוֹתָךְ בַּמָּטָה הַמְצַעֶת נִיחָה
וְיִשְׁנָתָ בָּהּ דָּם כְּאֶבֶד!
וְאֲבָרָם בַּחֲלוּם
צוֹעֵק "אָבִי!"
וְקוֹרֵא שֵׁם אִמּוֹ וְעוֹנָה הִיא:

בְּנֵי, אֲשֶׁר־... כִּי לֹא־הָשִׁיבִי בְּלִבִּי,
 לִבִּי בִּי נִשְׁבַּר לְשָׁנִים.
 אֲזִי בַּלִּיל הַשֵּׁלֶךְ הַסּוֹסֵס
 וַיֵּרַח הַיָּרֵחַ,
 וּמִוֹל בֶּרֶק פְּגִיוֹנוֹת שׁוֹחֲרִים לְצִיד,
 הָיָה דְּבַר אֲדֹנִי אֶל אֲבָרָם. אֶל אֲבָרָם
 הֵיטֵן בְּפֶרוֹזְדוֹר הַבֵּית.
 לֵאמֹר: אֶל תִּירָא
 אֶל תִּירָא, אֲבָרָם,
 כִּי גָדוֹל וְעָצוֹם אֲשִׁימָךְ.
 לֶךְ לֶךְ, דֶּרֶךְ לֵיל מֵאֲכֻלַּת וָדָם,
 אֶל הָאֶרֶץ אֲשֶׁר אֲרָאךְ.
 לֶךְ לֶךְ, דֶּרֶךְ לֵיל מֵאֲכֻלַּת וָדָם
 כְּחִיָּה, כְּתוֹלָע, כְּצִפּוֹר.
 מִבְּרִכְיָה אֲנִי אֲבָרָךְ, אֲבָרָהֶם,
 וּמִקְלִיךְ אֶאֱרָךְ.

פילון האלכסנדרוני, על אברהם, 60-88 (תרגום ח' שור)

כשהיה עליו דבר האלוהים וציווהו לנטוש את מולדתו, את משפחתו ואת בית אביו ולהגר, הוא התאזר ומיהר למשימה, כאילו שב מן הנכר אל ארצו ולא עמד לצאת מארצו אל הנכר... יש אנשים שמפליגים בים לשם מסחר, מתוך כמיהה לממון, או בשליחות או משום אהבת ההשכלה, כדי להתבונן במה שמצוי בארץ זרה ולהם משיכה עצומה לשהייה מחוץ לארצם: הללו – להפיק רווחים, הללו – להושיט עזרה לעירים בעיתות חירום ומצוקה, והללו לחקור דברים שלא ידעו עליהם מקודם, דבר שמביא לנפש הנאה ותועלת גם יחד; הן כעיוורים לעומת המיטיבים ראות הם יושבי בית לעומת הנוסעים. אף על פי כן הם שואפים לראות את אדמת מולדתם ולהשתטח עליה, לברך את מכריהם וליהנות מן ההתראות הנעימה והנכספת ביותר עם בני משפחתם וידידיהם....אולם הוא יצא משם עם מעטים או אפילו לבדו, מיד כשנצטווה והגירתו היתה יותר בנפשו מאשר בגופו, כיוון שאהבת שמים גברה על כמיהתו לדברים בני-תמותה.

...

ההגירות המתוארות נעשו לפי פשוטו של המקרא על ידי איש חכם, אך לפי חוקי האליגוריה על ידי נפש אוהבת שלמות המידות בחיפושיה אחר האל האמיתי. הרי הכשדים מתוך שהרבו לעסוק בתורת הכוכבים וייחסו הכל לתנועות הכוכבים, הניחו כי כל ענייני העולם מנוהלים על ידי כוחות הכלולים במספרים וביחסי המספרים. הם העלו על נס את ההווייה הנראית לעין, ולא נתנו דעתם על ההווייה הלא-נראית והמושכלת. ובחוקרם את סדר המספרים במחזורי השמש, הירח שאר כוכבי הלכת... הניחו כי העולם עצמו הוא אלוהים, וכך כפרו בעיקר וזיהו את היצירה עם הבורא.

פילון האלכסנדרוני, על אברהם, 60-88 (תרגום ח' שור)

והוא גדל על סברה זו ונהג ככשדי במשך תקופה ארוכה. אך כשפקת, כאילו לאחר שינה עמוקה, את עיני רוחו והתחיל לראות זוהר טהור במקום חושך עמוק, הלך אחר הנוגה והבחין במה שלא חזה בראשונה: ברקב ובקברניט הניצב על העולם ומדריך בבטחה את מעשה ידיו.. ולפיכך נאמר שהוא עשה הגירה ראשונה מארץ כשדים אל ארץ חרן. 'חרן' הוראתה ביוונית 'חורים' ביטוי סמלי למקומות המושב של חושינו אשר מבעד להם כמבעד לפתחים, מציץ כל אחד מהם כדי לתפוס את הדברים השייכים לו. אולם יכול שישאל אדם מה תועלת בהם, אם שכל לא נראה לא יפעילם בכישוריו שלו – משל ללהטוטן, פעם מרפה ומשחרר, ופעם מושך וסוחבם לאחור בכוח, וכך יעביר ל'בובותיו' תנועה מתואמת ושוב מנוחה. מכיוון שמצויה בקרבך דוגמה זו, תבין על נקלה מה שאתה משתוקק לדעת....

פילון האלכסנדרוני, על הגירת אברהם (תרגום י' עמיר)

לך מן הארצות אשר סביבך, ברח מן הכלא המטונף שהוא הגוף ועמוד בכל עוז ובכל אייל נגד הבאים להיות סוהריו: תענוגותיו ותשוקותיו! אל תעלים עין מדבר שיש בו כדי להשחיתך אלא בטל כל דבר מזיק. לך גם מן התחושה הקרובה אליך... אבל צא גם מן הלוגוס המתבטא, ממה שהוא קורא 'בית אביך', כדי שלא יפתך היופי שבביטוי הלשוני במקום היופי האמיתי הנודע לעצמים עצמם. שכן מן הנמנעות הוא שהצל יהיה טוב יותר מן הגוף או החיקוי ממה שהוא מחקה. והרי לצל ולחיקוי משול הדיבור, ואילו לגופים ולמקורות משולים העצמים המועתקים בהם. ומי שעניין לו בדבר עצמו ולא בדמות תבניתו, צריך להיות כרוך אחר מהותם של העצמים ולא אחר חיקוייהם.

יוסף בן מתתיהו, קדמוניות היהודים א, 154 - 156 (תרגום יהודה ליבס)

אברהם היה מבין היטב בכל עניין, ובעל השפעה ושכנוע על שומעיו ובלתי טועה בסברותיו. לפיכך החל להשיג רעיון נעלה יותר מרוב האנשים אודות הסגולה הטובה וראה לנכון לחדש ולשנות את הסברה הרגילה בפי-כול אודות האלהים. הוא היה אפוא הראשון שהעז לגלות אל אחד יוצר כול. [לטענתו] אם גם בשאר דברים יש משום השלמת האושר [האנושי], הרי כל אחד מאלה אינו פועל בכוח עצמו אלא במצוותו אותו [אל] הוא הסיק זאת מן המאורעות [השינויים] שסובלים הארץ והים, ומאלה החלים על השמש והירח, ומכל המקרים הקורים בשמים. שכן [לפי טענתו] לו רק נמצא בהם כוח, היו הם דואגים לספק לעצמם סדר טוב [כלומר קבוע]. ומאחר שאינם משיגים זאת [סדר טוב], ברור שלא מתוקף סמכותם שלהם עוזרים הם לנו, בכל הדברים שהם לתועלתנו, אלא הם משרתים מכוחו של המצווה עליהם, אשר לו לבדו נאה לחלוק כבוד והודיה.

ספר היובלים יב (מהד' ורמן, עמ' 272-273)

ויהי בשבוע השישי בשנה השביעית בו אמר אברם לתרח אביו לאמור: אבי. ויאמר הנני בני. ויאמר מה ישועה ותהלה לנו מכול הפסילים אשר תעבוד ואשר תשתחוה לפניהם. כי אין בהם רוח כי אלמים הם ומתעי לב הם לא תעבדו להם. עבדו לאלוהי השמים המוריד גשם וטל על הארץ והעושה כול על הארץ והכול נברא בדברו וכולם חיים לפניו. למה תעבדו את אשר אין בהם רוח כי מעשה ידיהם הם ועל כתפיהם אתם נושאים אותם ואין בהם ישועה לכם רק רוב בושת לעושים אותם ונעות לב לעובדים להם לא תעבדו. ויאמר לו גם אני יודע בני מה אעשה לעם אשר צוני לשרת לפנייהם? אם אדבר אליהם אמת יהרגוני כי הולכת נפשם אחריהם לעבדם ולהללם החרש בני פן יהרגוך. ויגד דבר זה לשני אחיו ויכעסו עליו ויחרשו... ובשנה השישים לחיי אברם, הוא השבוע הרביעי בשנה הרביעית בו קם אברם בלילה וישרוף את בית הפסילים וישרוף את כול אשר בבית ואין איש יודע. ויקומו לילה להציל את אליליהם מתוך האש. וימהר הרן להצילם ותאכל אותו האש וישרף באש וימות באור כשדים לפני תרח אביו ויקברו אותו באור כשדים.

בראשית רבה לט, א (מהדורת תיאודור-אלבק, עמ' 365)

לאחד שהיה עובר ממקום למקום וראה בירה אחת דולקת. אמר: תאמר שהבירה זו בלא מנהיג? הציץ עליו בעל הבירה, אמר: אני הוא בעל הבירה. כך לפי שהיה אבינו אברהם אומר: תאמר שהעולם בלא מנהיג? הציץ הקב"ה אמר לו: אני הוא בעל העולם.

מדרש הגדול בראשית (מהד' מרגליות, רד - רה)

אחר שיצא אברהם מן המערה היה לבו משוטט ביצירת העולם והיה מכוין בכל מאורות שבעולם להשתחוות להן ולעבדן ולידע איזה מהן הוא אלוה. ראה הלבנה שאורה מבהיק בלילה מסוף העולם ועד סופו ופמליא שלה מרובה, אמר: זה הוא אלוה. עבדה כל הלילה. בשחרית כיון שראה זריחת החמה בעת זריחתה, נחשכה הלבנה ותשש כוחה, אמר אין אור הלבנה אלא מאור החמה, ואין העולם מתקיים אלא על מאורה של חמה, ועבד החמה כל היום. לערבית שקעה החמה ותשש כוחה ויצאת הלבנה והכוכבים והמזלות, אמר: בודאי יש אדון ויש אלוה.

ספר יצירה ו, ד (מהד' ליבס, עמ' 73)

וכיון שבא אברהם אבינו, והביט וראה וחקר וחקק וצרף וחצב וחשב וצר ועלתה בידו, אז נגלה עליו אדון הכל והושיבו בחיקו ונשקו על ראשו, קראו אוהבו ושמו בנו וכתת לו ברית ולזרעו לעולם, והאמין בה' ויחשבה לו צדקה.

הרמב"ם, משנה תורה, עבודת כוכבים, א

אָבֵל צוֹר הָעוֹלָמִים לֹא הָיָה שׁוֹם אָדָם שֶׁהָיָה מְכִירוֹ וְלֹא יוֹדְעוֹ אֲלָא יַחֲידִים... וְעַל דֶּרֶךְ זֶה הָיָה הָעוֹלָם הוֹלֵךְ וּמִתְגַּלְגֵּל עַד שֶׁנוֹלַד עֲמוּדוֹ שֶׁל עוֹלָם וְהוּא אֲבִרָהּם אֲבִינוּ כִּיּוֹן שֶׁנִּגְמַל אֵיתָן זֶה הִתְחִיל לְשׁוֹטֵט בְּדַעְתּוֹ וְהוּא קָטָן וְהִתְחִיל לְחַשֵּׁב בַּיּוֹם וּבַלַּיְלָה וְהָיָה תִּמְנָה הָיָא אֶפְשָׁר שֶׁיְהִיָּה הַגִּלְגָּל הַזֶּה נוֹהֵג תָּמִיד וְלֹא יְהִיָּה לוֹ מְנַהֵיג וּמִי יִסְבֵּב אוֹתוֹ... וְלֹא הָיָה לוֹ מַלְמֵד וְלֹא מוֹדִיעַ דְּבָר אֶלָּא מְשַׁקֵּעַ בְּאוֹר כְּשָׂדִים בֵּין עוֹבְדֵי כּוֹכָבִים הַטְּפָשִׁים וְאֲבִיו וְאִמּוֹ וְכָל הָעָם עוֹבְדֵי כּוֹכָבִים וְהוּא עוֹבֵד עִמָּהֶם וְלָבוּ מְשׁוֹטֵט וּמִבֵּין עַד שֶׁהִשְׁיֵג דֶּרֶךְ הָאֱמֶת וְהִבִּין קוֹ הַצֶּדֶק מִתְבוֹנְתּוֹ הַנְּכוֹנָה. וַיֵּדַע שֶׁיֵּשׁ שֵׁם אֱלֹהִים אֶחָד וְהוּא מְנַהֵיג הַגִּלְגָּל וְהוּא בָּרָא הַכֹּל וְאֵין בְּכָל הַנִּמְצָא אֱלֹהִים חוּץ מִמֶּנּוּ. וַיֵּדַע שֶׁכָּל הָעוֹלָם טוֹעִים וְדָבָר שֶׁגָּרַם לָהֶם לְטָעוֹת זֶה שֶׁעוֹבְדִים אֶת הַכּוֹכָבִים וְאֶת הַצּוּרוֹת עַד שֶׁאֲבָד הָאֱמֶת מִדַּעְתָּם. וְכֵן אֲרֻבָּעִים שָׁנָה הִפִּיר אֲבִירָהּם אֶת בּוֹרְאוֹ.

רבי נחמן מברסלב, ליקוטי מוהר"ן, שיחות, כרך א, עמ' 15

לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך אל הארץ אשר אראך (יב,א) ציווי זה מופנה לנשמתו של כל יהודי ויהודי, אשר צריכה לרדת ממקור חוצבה בעולמות העליונים, דרך השתלשלות מדרגות רבות, עד לעולם הזה: "מארצך" - מבחינת רצון העליון (ארץ מלשון רצון); "ממולדתך" - מבחינת חכמה העליונה (הנקראת 'אב'); "מבית אביך" - מבחינת בינה (שהיא בית וכלי לאב, חכמה); "אל הארץ" - לעולם הזה הגשמי; "אשר אראך" - אשר אני, מהותו ועצמותו יתברך, אראה לך. רק בעולם הזה מסוגלת הנשמה להמשיך ו'לקחת' את עצמות הבורא, על-ידי עסק התורה והמצווה.

שיעור 4 העקדה

ספר היובלים יז, 15-18 (מהדר' ורמן, עמ' 316)

ויהי בשבוע השביעי בשנה הראשונה בחודש הראשון ביובל הזה בשנים עשר לחודש היו דברים בשמים על אברהם כי נאמן הוא בכול דברו ואהבו אלוהים וכול צרה היה נאמן. ויבוא שר המשטמה ויאמר לפני אלוהים הנה אברהם אוהב את יצחק בנו ושש עליו מכול. אמור לו להעלותו קרבן על המזבח ואתה תראה אם יעשה דבר זה ותדע אם נאמן הוא בכול אשר תנסה אותו. וידע אלוהים כי נאמן אברהם בכול מצרף אשר יאמר לו, כי נסה אותו בארצו וברעב ונסה אותו בעושר המלכים ונסה אותו שוב באשתו אשר נלקחה, ובמילה ונסה אותו בישמעאל ובהגר אמתו אשר שלחם. וכול אשר נסה אותו נמצא נאמן ולא זעה נפשו ולא אחר לעשות כי נאמן הוא ואוהב אלוהים.

ויאמר אלוהים אברהם אברהם, ויאמר הנה אני. ויאמר קח את בנך יקירך אשר תאהב, את יצחק, ולך אל הארץ הרמה והעלה אותו על אחד ההרים אשר אני מורה לך. ויקום עם שחר ויעמוס את חמורו ואת שני נעריו לקח עמו ואת יצחק בנו ואת עצי העולה בקע וילך אל המקום. וביום השלישי וירא את המקום מרחוק. ויבוא עד באר מים ויאמר לנעריו שבו כאן עם החמור ואני והנער נלך ונשתחוה ונשובה אליכם. ויקח את עצי העולה ויתן על שכם יצחק בנו ויקח בידיו את האש ואת המאכלת. וילכו שניהם יחדיו עד המקום ההוא. ויאמר יצחק לאביו אבי. ויאמר הנני בני. ויאמר לו הנה האש והמאכלת והעצים ואיה השה לעולה, אבי. ויאמר אלוהים יראה לו שה לעולה בני. ויקרב אל המקום אשר הוא הר האלוהים. ויבן מזבח ויתן את העצים על המזבח ויקשור את יצחק בנו ויתן אותו על העצים אשר על המזבח וישלח ידיו אל המאכלת לקחת את המאכלת לשחוט את יצחק בנו. ואני עמדתי לפניו ולפני שר המשטמה ויאמר אלוהים אמור לו לא להוריד ידו על הנער ולא לעשות לו מאומה כי ידעתי כי ירא אלוהים הוא.

ספר היובלים יח, 1-13 (מהדר' ורמן, עמ' 317)

ואקרא אליו מן השמים ואומר אברהם אברהם וירעד ויאמר הנני. ואומר לו אל תשלח ידיך אל הנער ואל תעשה מאומה לו כי עתה יידעתי כי ירא אלוהים אתה ולא חשכת בנך בכורך ממני. ויבוש שר המשטמה. וישא אברהם עיניו וירא והנה איל אחד אחוז בקרניו. וילך אברהם ויקח את האיל ויעלה אותו לעולה תחת בנו. ויקרא אברהם למקום ההוא ראה יה אשר יאמר בהר מראה יה הוא הר ציון.

ספר היובלים יח, 14-19 (מהר' ורמן, עמ' 318)

ויקרא אלהים לאברהם בשמו שוב מן השמים בהגלותנו להגיד לו בשם אלהים. ויאמר בי נשבעתי אמר אלהים, כי עשית דבר זה ולא חשכת ממני את בנך בכורך אשר אהבת. כי ברך אברכך וארבה את זרעך ככוכבי השמים וכחול אשר בשפת הים. וירשו זרעך ערי צריו. ויתברכו בזרעך כול גויי הארץ יען כי שמעת את דברי. והודעתי לכול כי נאמן אתה לי בכול אשר אומר לך. לך בשלום. וילך אברהם אל נערו ויקומו וילכו באר שבע יחדיו. וישב אברהם בבאר שבע. ויעש חג זה בכול השנים שבוע ימים בשמחה ויקרא אותו חג ה' כמו שבוע הימים אשר הלך ושב בשלום. וכן חקוק הוא וכתוב על לוחות השמים לישראל ולזרעו לעשות את המועד הזה, שבעה ימים יחגו בשמחה.

בבלי, סנהדרין פט ע"ב

"ויהי אחר הדברים האלה והאלהים נסה את אברהם" (בראשית כב 1)
...אמר רבי יוחנן משום רבי יוסי בן זימרא: אחר דבריו של שטן, דכתיב 'ויגדל הילד ויגמל' (בראשית כא 8), אמר שטן לפני הקדוש ברוך הוא: רבוננו של עולם! זקן זה חננתו למאה שנה פרי בטן, מכל סעודה שעשה לא היה לו תור אחד או גוזל אחד להקריב לפניך? אמר לו: כלום עשה אלא בשביל בנו? אם אני אומר לו 'זבח את בנך לפני' – מיד זובחו. מיד 'והאלהים נסה את אברהם'... ויאמר קח נא את בנך.

בראשית כב, 12

וַיֹּאמֶר אֵל תְּשַׁלַּח יָדְךָ אֶל הַנֶּעֱר וְאֶל תַּעֲשֵׁ לוֹ מֵאוֹמָה כִּי עֲתָה יִדְעָתִי כִּי יִרְאֵ אֱלֹהִים אֶתָּה

ספר היובלים יח (מהר' ורמן, עמ' 318)

והודעתי לכל כי נאמן אתה לי בכול אשר אומר לך

תרגום אונקלוס ותרגום ניאופיטי

אַרִי כְעַן יִדְעִית

פסאודו-יונתן

ארום כדון גלי קדמי ארום דחלא דיי אנת

תרגום יווני אנונימי

$E\delta\epsilon\iota\chi\alpha\sigma =$ הראיתי

בראשית רבה נו, יב

כי עתה ידעתי עתה יידעתי לכל שאת אוהבני

ויבוא שר המ[ש]טמה [אל אל] והים וישטום את אברהם בישחק... וַיֵּאמֶר יִשְׁחַק אֶל אַבְרָהָם [אביו
הנה האש והעצים ואיה השה] לעולה. ויאמר אברהם אל [ישחק בנו אלוהים יראה השה לעולה]
לו. אמר ישחק אל אביו כֹּ [מלאכי קודש עומדים בוכים על] [את בנו מן הארץ.
ומלאכי המ[ש]טמות -- [שמחים ואומרים עכשו יאבד. ו] [ימצא כחש ואם לא,
ימצא נאמן ו] [אברהם אברהם ויאמר הנני. ויאמר ע] [לא יהיה אוהב. ויברך אל
ה' את יִשְׁחַק] [יעקוב ויעקוב הוליד את לוי דו]ר שלישי. [

בראשית רבה נו, ה

ובשעה ששלח אבינו אברהם את ידו ליקח את המאכלת לשחוט את בנו בכו מלאכי שרת, הדה הוא
דכתיב: הֵן אֲרָאֶלֶם צַעְקוּ חֲצָה [מִלְאֲכֵי שְׁלוֹם מִרְיָבָיוֹן] (ישעיה לג ז) ... מי יאמר לך שאינו מדבר אלא
במלאכי שרת? נאמר כאן "ממעל לעצים" ונאמר להלן שרפים עומדים ממעל לו (ו ב).

בראשית רבה סה, י

'ויאמר אל תשלח ידך אל הנער' וסכין איכן היא? נשלו דמעות ממלאכי שרת עליה ושחה. אמר לו:
אחנקנו, אמר לו: אל תשלח ידך אל הנער"; "בשעה שעקד אברהם אבינו את יצחק בכו מלאכי שרת
שנ' הן אראלם צעקו חוצה וגו' (ישעיה לג ז) ונשלו דמעות מעיניהם לעיניו והיו רשומות בתוך עיניו,
וכיון שהזקין כהו עיניו שנ': ויהי כי זקן יצחק [ותכהין עיניו מראות]

שיעור 5 בני האלוהים ובנות האדם

בראשית ו, 1-4

וַיְהִי כִּי הָחַל הָאָדָם לָרֵב עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה וּבָנוּת יָלְדוּ לָהֶם. וַיִּרְאוּ בְנֵי הָאֱלֹהִים אֶת בָּנוֹת הָאָדָם כִּי טֹבֹת הֵנָּה וַיִּקְחוּ לָהֶם נָשִׁים מִכָּל אֲשֶׁר בָּחָרוּ. וַיֹּאמֶר ה' לֹא יֵדוֹן רוּחִי בָאָדָם לְעֹלָם בְּשָׁגֶם הוּא בָשָׂר וְהָיוּ יָמָיו מָאָה וָעֶשְׂרִים שָׁנָה. הַנִּפְלִים הָיוּ בָּאָרֶץ בִּימֵיהֶם וְהֵם וְגַם אַחֲרֵי כֵן אֲשֶׁר יָבֹאוּ בְנֵי הָאֱלֹהִים אֶל בָּנוֹת הָאָדָם וַיֵּלְדוּ לָהֶם הֵמָּה הַגִּבּוֹרִים אֲשֶׁר מְעוֹלָם אֲנָשֵׁי הָשָׁם.

בראשית ו, 2

וַיִּרְאוּ בְנֵי הָאֱלֹהִים אֶת בָּנוֹת הָאָדָם כִּי טֹבֹת הֵנָּה וַיִּקְחוּ לָהֶם נָשִׁים מִכָּל אֲשֶׁר בָּחָרוּ

תרגום השבעים ו, 2

ἰδόντες δὲ οἱ υἱοὶ τοῦ θεοῦ τὰς θυγατέρας τῶν ἀνθρώπων ὅτι καλαὶ εἰσιν ἔλαβον
ἑαυτοῖς γυναῖκας ἀπὸ πασῶν ὧν ἐξελέξαντο

אונקלוס על בראשית ו, 2

וַחֲזוּ בְנֵי רַבְרַבְיָא יְת בְּנַת אֲנָשָׁא אַרִי שְׁפִירָן אֵינִין וְנָסִיבוּ לָהוֹן נָשִׁין מִכָּל דְּאֶתְרֵיאוּ.

תרגום המיוחס ליונתן על בראשית ו, 2

וַחֲמוֹן בְּנֵי רַבְרַבְיָא יֵת בְּנַת אִינְשָׁא אַרוֹם שְׁפִירָן הִינוֹן וְכַסְלָן וּפְקָסָן וּמַהֲלָן בְּגִילּוּי בִישְׂרָא וְהִרְהִירוּ לִיזְנוּ וְנָסִיבוּ לָהוֹן נָשִׁין מִכָּל דְּאִתְרַעִיו.

תרגום ניאופיטי על בראשית ו, 2

וַחֲמוֹן בְּנֵי דִינְיָא [שולֵי הגִיליוֹן: מַל(א)כִּיָּא] יֵת בְּנַתְהוֹן דְּבְנֵי אֲנָשָׁא, אַרוֹם שְׁפוּרִין חִיזוּ אַנוֹן וְנָסְבוּ [נוֹסַח אַחֵר: שְׁפִירוֹת חִיזוּ הַנִּין] לָהוֹן (א)נְשִׁי מִן כָּל מַה דִּי בָחָרוּ.

חנוך א ו, 1-2

וַיִּרְאוּ אוֹתָן הַמַּלְאָכִים בְּנֵי הַשָּׁמַיִם

ספר היובלים ה, 2

מִלְאָכִי אֱלֹהִים

יוסף בן מתתיהו, קדמוניות היהודים, ספר ראשון, סעיף 72 (מהד' שליט, עמ' 10)

כי מלאכי אלהים רבים נזדקקו לנשים והולידו בנים שחצנים

בראשית רבה כו, ה (כתב יד וטיקן 30)

"ויראו בני הא'ם" רבי שמעון בן יוחי קרא להון: בני דייניא.
רבי שמעון בן יוחי אמ' חורי: מוקרין להון כל מן דחוי להון כבני אלהיא.

בראשית רבה כו, ה (כתב יד וטיקן 60)

ר' שמע' בן יוחי מקיל לכל מאן דקרי להון בני אלהיא

א"א אורבך, חז"ל - פרקי אמונות ודעות (מאגנס, תשל"א), עמ' 147, הע' 24

ולמה הוא קורא אותן 'בני אלהים' ר' חנינה וריש לקיש אמרו שהירבו ימים בלא צער ובלא ייסורין, ר' חונא בשם ר' יוסף כדי לעמוד על התקופות ועל החשבונות

ספרי במדבר, פו (מהד' כהנא, עמ' 217 - 218)

ויראו בני האלוהים... מה היו בני הדיינים עושים? היו אווזים נשים מן השוק ומענים אותם. אם כך היו בני הדיינים עושים, קל וחמר לשאר הדיוטין.

פירוש רש"י על בראשית ו, 2-4

"בני האלהים" - בני השרים והשופטים... כל אלהים שבמקרא לשון מרות, וזה יוכיח (שמות ד' ט"ז)
"ואתה תהיה לו לאלהים", (שם ז' א') "ראה נתתיך אלהים". "כי טובות הנה": אמר רבי יודן: טבת
כתיב, כשהיו מטיבין אותה מקושטת ליכנס לחופה, היה גדול נכנס ובוועלה תחילה... הנפילים: על שם
שנפלו והפילו את העולם. ובלשון עברית לשון ענקים הוא. הגבורים: למרוד במקום.

פירוש רד"ק על בראשית ו, 2

"ויראו בני האלוהים": בני השופטים והגדולים ומנהיגי המדינות, כי הם נקראו אלוהים, כמו (שמות
כ"ב) "אלוהים לא תקלל" והדומים לו... "את בנות האדם": בנות המון האדם החלושים, שלא היה להם
כח לעמוד כנגדם.

פירוש רמב"ן על בראשית ו, 4

ובעלי הלשון אמרו שנקראו כן בעבור שיפול לב אדם עליו מפחדם וכן האימים (להלן יד ה) ... והנכון בעיני כי אדם ואשתו יקראו בני האלהים בעבור שהיו מעשה ידיהם והוא אביהם אין להם אב זולתו... ויתכן שהיו כל בני הקדמונים אדם שנת אנוש נקראים בני האלהים כי היו ג' האנשים האלה בדמות אלהים ואז הוחל לעבוד עבודה זרה והוחל לבא באנשים חולשה ורפיון... וזה פשט הגון בפרשה הזאת אבל המדרש אשר לרבי אליעזר הגדול בפרקיו על המלאכים שנפלו ממקום קדושתן מן השמים והוזכר בגמרא במסכת יומא (סז) הוא הנאות בלשון הכתוב יותר מן הכל אלא שיש צורך להאריך בסוד הענין ההוא.

פירוש המלבי"ם על בראשית ו, 4-2

ידוע בקורות העמים הקדמונים, שהיו מאמינים שבני אלוהים חושקים את בנות האדם והיו מהבילים, שכשאשה יפה תמצא חן בעיני אלוהים ויבוא אליהן וילדו להם. וסיפר שכפי שמחשבת הדור ההוא והבליהם אמרו, שבני אלוהים רואים את בנות האדם שהן טובות וימצאו חן בעיניהם ויקחו להם נשים; שבאופן זה זנו הנשים מתחת בעליהן עם אנשים שההבילו עליהם, שהם בני אלוהים. והגדות כאלה היו בימים האלה וגם אחרי כן, כי נודע שבכל סיפורי העמים הקדמונים יספרו שבימי קדם מלכו על מדינתם בני אלוהים שבאו משמים אל הארץ ונשאו נשים מבנות האדם ומהם עמדו גיבורים ומושלים, כמו שימצא בסיפורי מצרים וחינא ומלכות יון מן האלוהיות וחצי אלוהות, שהלכו על ההרים הרמים ועל ארצם בימי קדם והם נעשו להם אלילים, וסיפרו עליהם מעשים של רצח וניאוף וכל מידות רעות, עד שגם עובדיהם התדמו להם בתועבותיהם, כמו האלילה שעבודתה היתה בניאוף, והאליל שעבדו אותו בזבחי אדם, והעבודות האלה עמדו עד אמצע מלכות הרומיים וכל שכן שהיו בתקפם בימי משה...

לכן הודיע לנו משה רבנו ע"ה, כי הנפילים האלה שהם הענקים והעריצים, היו בימים האלה וגם אחרי כן, שאז נמצאו גיבורי כח נוראים, שאמרו על עצמם שהם בני אלוהים שנפלו משמים, והעם התחילו לעבוד אותם. והם היו בני האלוהים שבאו אל בנות האדם וילדו להם עד שגם הבנים היו נחשבים לאלילים. אבל דע, שכל הסיפורים וההגדות האלה שעליהם בנו כהני האליל, כל ענייני העבודה הזרה וסיפורי האלילים והמיתולוגיה, הוא הכל שקר וכזב, "היעשה לו אדם אלוהים והמה לא אלוהים?!" רק המה הגיבורים אשר מעולם אנשי השם, שכל גיבור שעמד בימים ההם או איש שעשה לו שם ע"י חכמתו היו מיחסים לו אלוהות ואומרים שנפל משמים, וזה היה שורש להשתתת האדם ולעבודה זרה ואמונת שוא והבל, אשר לכן ראה ה' לקצר ימי האדם, שיראו כי אדם המה ובני תמותה ולא אלוהים המה.

ויהי בימים ההם החלו בני האדם לרבות על פני כול הארץ, ובנות נולדו להם. ויראו אותן מלאכי האלוהים, באחת מהיובל הזה, כי יפות מראה הן ויקחו אותן להם לנשים מכול אשר בחרו. ותלדנה להם בנים והמה הנפילים. וירב החמס בארץ וכול בשר השחית את דרכו, מאדם עד בהמה ועד חיה ועד העוף ועד כול הרומש על הארץ, כולם השחיתו דרכם וחוקם, ויחלו לאכול איש את רעהו. וירב החמס בארץ וכול מחשבת יצר כול בני האדם רע כזאת כול היום. וירא אלוהים את הארץ והנה נשחתה והשחית כול בשר חוקו והכול הרעו לפני עיניו כול אשר היו בארץ. ויאמר להכרית את האדם ואת כול הבשר אשר על פני הארץ אשר ברא. ונוח לבדו מצא חן בעיניו. ועל מלאכיו אשר שלח לארץ קצף להסירם ממשלתם.

ויאמר לנו לאסרם במעמקי הארץ והנה הם אסורים בדד בתוכם. ועל בניהם יצא קול מלפניו לדוקרם בחרב ולהסירם מתחת השמים. ויאמר לא ישכון רוחי על האדם לעולם כי הוא בשר ויהיו ימיו מאה ועשרים שנה. וישלח את חרבו ביניהם להרוג איש את רעהו ויחלו להרוג זה את זה עד נפלו הכול בחרב ונכרתו מן הארץ. ואבותם יביטו אחר יאסרו במעמקי הארץ עד מועד המשפט הגדול בהיות המשפט לכול אשר השחיתו דרכם ופעולתם לפני אלוהים. כולם יכרית ממקומם, ולא יותיר מהם אחד אשר לא ישפט ככול רעתו. ולכול בריותיו יקים בריאה חדשה וצדיקה ולא יסורו מכול תכונם עד עולם ויצדק כול אחד ואחד למינו כול הימים [כי] חוק תכון נכתב לכול יצור ולכול מין.

בראשית ו, 13-5

J וַיֵּרָא ה' כִּי רַבָּה רַעַת הָאָדָם בָּאָרֶץ וְכָל יֹצֵר מַחְשֶׁבֶת לְבֹו רָק רַע כָּל הַיּוֹם. וַיִּנָּחֶם ה' כִּי עָשָׂה אֶת הָאָדָם בָּאָרֶץ וַיִּתְּעֶצֶב אֵל לְבֹו. וַיֹּאמֶר ה' אֲמַחֶה אֶת הָאָדָם אֲשֶׁר בָּרָאתִי מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה מֵאָדָם עַד בְּהֵמָה עַד רֶמֶשׂ וְעַד עוֹף הַשָּׁמַיִם כִּי נַחֲמַתִּי כִּי עָשִׂיתָם. וְנָח מִצָּא חֵן בְּעֵינֵי ה'.

P אֵלֶּה תּוֹלְדֹת נֹחַ... וַתִּשְׁחַת הָאָרֶץ לִפְנֵי הָאֱלֹהִים וַתִּמְלֵא הָאָרֶץ חָמָס. וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת הָאָרֶץ וְהִנֵּה נִשְׁחָתָה כִּי הִשְׁחִית כָּל בָּשָׂר אֶת דְּרָכֹו עַל הָאָרֶץ. וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים לְנֹחַ קֵץ כָּל בָּשָׂר בָּא לִפְנֵי כִּי מִלְּאָה הָאָרֶץ חָמָס מִפְּנֵיהֶם וְהִנֵּנִי מִשְׁחִיתָם אֶת הָאָרֶץ.

בראשית ו, 13-5

J וַיֵּרָא ה' כִּי רַבָּה רַעַת הָאָדָם בָּאָרֶץ וְכָל יֹצֵר מַחְשֶׁבֶת לְבֹו רָק רַע כָּל הַיּוֹם. וַיִּנָּחֶם ה' כִּי עָשָׂה אֶת הָאָדָם בָּאָרֶץ וַיִּתְּעֶצֶב אֵל לְבֹו. וַיֹּאמֶר ה' אֲמַחֶה אֶת הָאָדָם אֲשֶׁר בָּרָאתִי מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה מֵאָדָם עַד בְּהֵמָה עַד רֶמֶשׂ וְעַד עוֹף הַשָּׁמַיִם כִּי נַחֲמַתִּי כִּי עָשִׂיתָם. וְנָח מִצָּא חֵן בְּעֵינֵי ה'.

P אֵלֶּה תּוֹלְדֹת נֹחַ... וַתִּשְׁחַת הָאָרֶץ לִפְנֵי הָאֱלֹהִים וַתִּמְלֵא הָאָרֶץ חָמָס. וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת הָאָרֶץ וְהִנֵּה נִשְׁחָתָה כִּי הִשְׁחִית כָּל בָּשָׂר אֶת דְּרָכֹו עַל הָאָרֶץ. וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים לְנֹחַ קֵץ כָּל בָּשָׂר בָּא לִפְנֵי כִּי מִלְּאָה הָאָרֶץ חָמָס מִפְּנֵיהֶם וְהִנֵּנִי מִשְׁחִיתָם אֶת הָאָרֶץ.

ספר היובלים, ה (מהדר' ורמן, עמ' 210-211)

וירב החמס בארץ וכול בשר השחית את דרכו, מאדם עד בהמה ועד חיה ועד העוף ועד כול הרומש על הארץ, כולם השחיתו דרכם וחוקם, ויחלו לאכול איש את רעהו. וירב החמס בארץ וכול מחשבת יצר כול בני האדם רע כזאת כול היום. וירא אלוהים את הארץ והנה נשחתה והשחית כול בשר חוקו והכול הרעו לפני עיניו כול אשר היו בארץ. ויאמר להכרית את האדם ואת כול הבשר אשר על פני הארץ אשר ברא. ונוח לבדו מצא חן בעיניו.

בראשית ו, 5-13

J וַיֵּרָא ה' כִּי רָבָה רָעַת הָאָדָם בָּאָרֶץ וְכָל יֹצֵר מַחְשַׁבֶּת לְבֹו רָק רָע כָּל הַיּוֹם. וַיִּנָּחֶם ה' כִּי עָשָׂה אֶת הָאָדָם בָּאָרֶץ וַיִּתְּעַצֵּב אֵל לְבֹו. וַיֹּאמֶר ה' אֲמַחָה אֶת הָאָדָם אֲשֶׁר בָּרָאתִי מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה מֵאָדָם עַד בְּהֵמָה עַד רֶמֶשׂ וְעַד עוֹף הַשָּׁמַיִם כִּי נַחֲמָתִי כִּי עָשִׂיתִם. וְנֹחַ מָצָא חֵן בְּעֵינֵי ה'.

P אֱלֹהִים תוֹלְדֵת נֹחַ... וַתִּשְׁחַת הָאָרֶץ לִפְנֵי הָאֱלֹהִים וַתִּמְלֹא הָאָרֶץ חָמָס. וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת הָאָרֶץ וְהִנֵּה נִשְׁחָתָה כִּי הִשְׁחִית כָּל בָּשָׂר אֶת דְּרָכֹו עַל הָאָרֶץ. וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים לְנֹחַ קָץ כָּל בָּשָׂר בָּא לִפְנֵי כִּי מָלְאָה הָאָרֶץ חָמָס מִפְּנֵיהֶם וְהִנְנִי מַשְׁחִיתָם אֶת הָאָרֶץ.

ספר היובלים, ה (מהדר' ורמן, עמ' 210-211)

וירב החמס בארץ וכול בשר השחית את דרכו, מאדם עד בהמה ועד חיה ועד העוף ועד כול הרומש על הארץ, כולם השחיתו דרכם וחוקם, ויחלו לאכול איש את רעהו. וירב החמס בארץ וכול מחשבת יצר כול בני האדם רע כזאת כול היום. וירא אלוהים את הארץ והנה נשחתה והשחית כול בשר חוקו והכול הרעו לפני עיניו כול אשר היו בארץ. ויאמר להכרית את האדם ואת כול הבשר אשר על פני הארץ אשר ברא. ונוח לבדו מצא חן בעיניו.

בראשית ו, 5-13

J וַיֵּרָא ה' כִּי רָבָה רָעַת הָאָדָם בָּאָרֶץ וְכָל יֹצֵר מַחְשַׁבֶּת לְבֹו רָק רָע כָּל הַיּוֹם. וַיִּנָּחֶם ה' כִּי עָשָׂה אֶת הָאָדָם בָּאָרֶץ וַיִּתְּעַצֵּב אֵל לְבֹו. וַיֹּאמֶר ה' אֲמַחָה אֶת הָאָדָם אֲשֶׁר בָּרָאתִי מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה מֵאָדָם עַד בְּהֵמָה עַד רֶמֶשׂ וְעַד עוֹף הַשָּׁמַיִם כִּי נַחֲמָתִי כִּי עָשִׂיתִם. וְנֹחַ מָצָא חֵן בְּעֵינֵי ה'.

P אֱלֹהִים תוֹלְדֵת נֹחַ... וַתִּשְׁחַת הָאָרֶץ לִפְנֵי הָאֱלֹהִים וַתִּמְלֹא הָאָרֶץ חָמָס. וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת הָאָרֶץ וְהִנֵּה נִשְׁחָתָה כִּי הִשְׁחִית כָּל בָּשָׂר אֶת דְּרָכֹו עַל הָאָרֶץ. וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים לְנֹחַ קָץ כָּל בָּשָׂר בָּא לִפְנֵי כִּי מָלְאָה הָאָרֶץ חָמָס מִפְּנֵיהֶם וְהִנְנִי מַשְׁחִיתָם אֶת הָאָרֶץ.

ספר היובלים, ה (מהדר' ורמן, עמ' 210-211)

וירב החמס בארץ וכול בשר השחית את דרכו, מאדם עד בהמה ועד חיה ועד העוף ועד כול הרומש על הארץ, כולם השחיתו דרכם וחוקם, ויחלו לאכול איש את רעהו. וירב החמס בארץ וכול מחשבת יצר כול בני האדם רע כזאת כול היום.

וַיִּנָּחֵם ה' כִּי עָשָׂה אֶת הָאָדָם בָּאָרֶץ וַיִּתְּעַצֵּב אֶל לְבוֹ... נִחַמְתִּי כִּי עָשִׂיתִם.

ספר היובלים, ה (מהד' ורמן, עמ' 210)

וירא אלוהים את הארץ והנה נשחתה והשחית כול בשר חוקן והכול הרעו לפני עיניו כול אשר היו בארץ. ויאמר להכרית את האדם ואת כול הבשר אשר על פני הארץ אשר ברא. ונח לבדו מצא חן בעיניו.

חנוך, ספר העיריים, י, 4 - 8 (תרגום א' כהנא)

ועוד אמר ה' אל רפאל: אסור את 'עזזאל' ידי ורגליו והשלכתו אל החושך ופתח את המדבר אשר בדודאל והשלכתו שמה. ושמת תחתיו (=עליו [געז]) סלעים קשים וחדים וכסיתו בחושך וישב שם עד עולם וכסית את פניו לבל יראה אור. וביום הדין הגדול יושלך אל תוך האש. ורפאל את הארץ אשר השחיתו המלאכים ובשרת רפואת הארץ כי ירפא לארץ ולא יכחדו כל בני האדם מפני כל הרזים אשר גלו העיריים; ותשחת כל הארץ בלמד מעשי עזזאל וכתבת עליו את כל החטא.

בבלי, יומא סז ע"ב

ת"ר: עזזאל – מקום שהוא עז וקשה. יכול אפלו בישוב, תלמוד לומר 'מדבר', ומנין שבצוק, תלמוד לומר 'גזרה'. תניא אידך: עזזאל – קשה שבהרים, וכן הוא אומר 'ואת אילי הארץ לקח'. תנא דבי רבי ישמעאל: עזזאל – שמכפר על מעשה עזה ועזאל.

רש"י על בבלי, יומא סז ע"ב

מלאכי חבלה שירדו לארץ בימי נעמה אחות תובל קין ועליהם נאמר ויראו בני האלהים את בנות האדם (בראשית ו) כלומר על העריות מכפר.

בבלי, נידה סא ע"ד

דאמר מר סיחון ועוג בני אחיה בר שמחזאי הוו מאי שנא מעוג דקמסתפי ומאי שנא מסיחון דלא קמסתפי א"ר יוחנן אר"ש בן יוחי מתשובתו של אותו צדיק אתה יודע מה היה בלבו אמר שמא תעמוד לו זכות של אברהם אבינו שנאמר (בר' יד, יג) ויבא הפליט ויגד לאברהם העברי ואמר רבי יוחנן זה עוג שפלט מדור המבול

אמ' סמאל לפני הב' רבון כל העולמים, על כל אומות העולם נתת לי רשות ועל ישראל אין אתה נותן לי? אמ' לו: הרי יש לך רשות עליהם ביום הכפורים אם יש להם חטא, ואם לאו אין לך רשות עליהם. לפי' נותנין לו שוחד ביום הכפורים שלא לבטל את ישראל שלא יקריבו את קרבנם, שנ' 'גורל אחד לה' וגורל אחד לעזאזל' גורלו של הב' לקרבן עולה וגורלו של עזאזל שעיר חטאת, וכל עונותיהם של ישראל עליו, שנ' 'ונשא השעיר עליו את כל עונותם אל ארץ גזירה' ראה סמאל שלא נמצא בהם ביום הכפורים חטא אמ' לפניו: רבון כל העולמים, יש לך עם אחד כמלאכי השרת שבשמים... והב' שומע עתירתן של ישראל מן הקטיגור שלהם ומכפר על המזבח ועל המקום ועל הכהנים ועל כל הקהל מקטון ועד גדול ועל כל עונותיהם של ישראל ועל כל העם, שנ' 'וכפר את מקדש הקדש'.

ילקוט שמעוני בראשית, רמז מד

שאלו תלמידיו את רב יוסף מהו עזאל א"ל כיון שעמדו דור המבול ועבדו ע"ז היה הקדוש ברוך הוא מתעצב מיד עמדו שני מלאכים שמחזאי ועזאל ואמרו לפניו רבוננו של עולם הלא אמרנו לפניך כשבראת את עולמך מה אנוש כי תזכרנו א"ל ועולם מה יהא עליו א"ל רבוננו של עולם היינו מסתפקין בו א"ל גלוי וידוע לפני אם אתם שרויין בארץ היה שולט בכם יצר הרע והייתם קשים מבני אדם א"ל תן לנו רשות ונדור עם הבריות ותראה איך אנו מקדשין שמך א"ל רדו ותדורו עמהן מיד קלקלו עם בנות האדם שהיו יפות ולא יכלו לכבוש את יצרן מיד ראה שמחזאי ריבה אחת ושמה איסטהר נתן עיניו בה אמר השמע לי א"ל איני שומעת לך עד שתלמדני שם המפורש שאתה עולה בו לרקיע בשעה שאתה זוכרה למדה אותו שם הזכירה אותו ועלתה לרקיע ולא קלקלה אמר הקדוש ברוך הוא הואיל ופרשה עצמה מן העבירה לכו וקבעוה בין שבעה כוכבים הללו כדי שתזכו בהן לעולם ונקבעה בכימה. כיון שראו שמחזאי ועזאל כך עמדו ונשאו נשים והולידו בנים היווא והיאי ועזאל היה על מיני צבעונין ועל מיני תכשיטין של נשים שמפתים את בני אדם להרהור עבירה מיד שגר מטטרון שליח לשמחזאי וא"ל עתיד הקדוש ברוך הוא להחריב עולמו ולהביא מבול לעולם מיד עמד בבכי והיה מצטער על העולם ועל בניו מה יעשו בניו ממה יאכלו אם העולם חרב שכל אחד ואחד היה אוכל בכל יום אלף גמלים ואלף סוסים ואלף שורים.

בלילה ראו היווא והיאי שניהם חלומות אחד מהן ראה אבן גדולה פרוסה על הארץ כשלחן והיתה הארץ חרותה וכתובה שיטות שיטות והיה מלאך יורד מן הרקיע ובידיו כמין סכין והיה גורר ומוחק כל אותן השיטות ולא היה משייר בה אלא ארבע תיבות, והאחד ראה פרדס גדול משובח נטוע מכל מיני אילנות והיו בו מלאכים ובידן קרדומות והיו מקצצין כל האילנות ולא שיירו בו אלא אילן אחד של שלשה ענפים כיון שנעצרו עמדו בבהלה ובאו אצל אביהם אמר להם עתיד הקדוש ברוך הוא להביא מבול ולא ישייר אלא נח ובניו.

כיון ששמעו כך היו צועקין ובוכין אמר להם אל תצטערו ששמותיכם לא יכלו מן הבריות שכל זמן שגוזר גזירות או מעלין אבנים או ספינות שמותיכם הן מזכירין היווא והיאיא מיד נתקרו דעתן, שמחזאי חזר בתשובה ותלה עצמו בין שמים לארץ ראשו למטה ורגליו למעלה ועדיין הוא תלוי בתשובה עזאל לא חזר בתשובה ועדיין הוא עומד בקלולו להסית בני אדם לדבר עבירה בבגדי צבעונין של נשים ולכך היו ישראל מקריבין קרבנות ביום הכפורים איל אחד [!] לה' שיכפר על ישראל ואיל אחד לעזאל שיסבול עונותיהם של ישראל והוא עזאל שבתורה.